

Karşılaştırmalı Edebiyat Alanı Olarak: “Yabancı-Öteki” Konusu “Arap Romanında Türkler”

Mesut ÇETİNTAŞ

Toplumların değer, inanç ve estetik zevklerinin şekillenişinde edebiyatın rolünün büyüklüğü kabul edilir. Bu rolün tespitinde bir yandan edebiyat sosyolojisi ve karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları diğer yandan de dil biliminin bir alt dalı olan anlam bilimi araştırma ve çalışmaları iç içe girmektedir.

“Karşılaştırmalı edebiyat en az iki kültür ya da medeniyetin ya da aynı kültür ve medeniyet içinde en az iki edebiyat alanının incelenmesidir. Karşılaştırmanın eşzamanlı ve artzamanlı olarak yapılabileceğini söylemek gerekir. Pek çok bilimin kullandığı karşılaştırmada günümüzde ülkemizde daha da yaygınlaşan ‘metinler arası ilişkiler’ yönteminden yararlanılır.” (Çalışkan, 2010: 89)

Edebiyat ve diğer disiplinler arası yapılan çalışmalarda, edebiyat eserinin dokusundaki toplumsallığın öne çıkarılarak sosyolojik bir perspektifle yapılan incelemelerin edebiyat eserindeki farklı anlamların su yüzüne çıkmasına katkıda bulunduğu, kabul edilmektedir *“Edebiyat sosyolojisi böylelikle edebiyat eserini bir belge niteliğinde kabul etmekte ve ulusların gelişim çizgilerini kronolojik bir zaman akışına bağlı kalarak tespit etmeyi hedeflemektedir. Edebiyat ve edebiyat sosyolojisi gibi karşılaştırmalı edebiyat bilimi de ulusların maddi ve manevi gelişmelerini edebî kaynaklara dayandırarak tarihsel süreç içerisinde inceler.”* (Aydın, 2004: 152)

Edebiyatın niteliği ve edebiyat-toplum ilişkisinin metodolojik düzlemde sistemli ve tarihsel bütünlük içinde analiz edilmesinden yana olan karşılaştırmalı edebiyat bilimi yeni bir ufkun açılmasını sağlamaktadır. Farklı disiplinlerden yararlanan bir çözümlemeyi esas alan *“Karşılaştırmalı edebiyat biliminin tarihçesinde edebiyat dışı alanlardan yararlanılarak disiplinler arası çalışma eğilimi görülür. Sosyoloji, psikoloji, toplum psikolojisi, kültür ve tarih en çok başvurulan alanlardır. Bu bağlamda karşılaştırmalı sosyolojinin ve karşılaştırmalı psikolojinin öncüsü olarak karşılaştırmalı edebiyat bilimi olduğu ileri sürülmektedir.”* (Aytaç, 2003: 82)

Bu alanın “Marksist Karşılaştırmalı Edebiyat Ekolü” dışında “Fransız ve Amerikan Ekolleri” olmak üzere iki ekolünün daha olduğu, alan üzerine çalışanlarca kabul edilir. “Fransız ekolünün temsilcilerinin kültürlerin karşılıklı etkileşimleri konularına odaklandıkları ve seçim yaparken yazarların tarihi konumlarında paralellikler gözettikleri gözlenmiştir. Bu ekol içinde çalışan araştırmacılar etki araştırmalarını tatmin edici bulmadıkları için de milletlerarası **imge** bilimine yönelmişlerdir.” (Aytaç, 2003: 71) “Bu anlamda Fransız ekolü içerisinde çalışmalarını yürüten araştırmacıların toplum ve kültür araştırmalarına daha meyilli oldukları **imge** başlığı altında insanı esas kabul etmesi sebebiyle edebiyat sosyolojisine daha yatkın olduğu tespitinde bulunulur.” (Cuma, 2009: 90)

“Karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarının iki farklı dil ve kültüre ait konu, imge, tip ve eserler ya da şairler ve yazarlar üzerinde yapılması gerektiğini savunanların yanında bu tür çalışmaların millî edebiyat sınırları içerisinde yapılabileceğini savunanlar da vardır. Karşılaştırmalı edebiyat; analoji, akrabalık ve etkileşim bağlarının araştırılması suretiyle edebiyatı diğer ifade ve bilgi alanlarına ya da zaman ve mekân içerisinde birbirine uzak veya yakın durumdaki olaylarla edebî metinleri birbirine yaklaştırmayı amaçlayan yöntemsel bir sanattır. Yeter ki bu edebî metinler, birçok dile ya da kültüre ait olsunlar; onları daha iyi tanımlayıp anlamak ve onlardan zevk alabilmek için aynı geleneğe ait bulunsunlar” (Bayram, 2004: 70)

Karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarının ancak iki farklı dil ve kültüre ait eserler ve yazarlar arasında yapılabileceğini ileri süren bu alanın araştırmacıları, çalışmaların temel amacının farklı dilde yazılmış ve aralarında benzer karakter ve soruna sahip olan eserleri, yazarların ve dönemsel gelişmelerin ışığında incelemek, aralarındaki ortak noktaları ve farklılıkları belirleyerek bunların üzerine yorum getirmek olduğunu ileri sürerler.

Karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarında farklı kültürlere ait *imge*, *tip* ve *karakter* ya da *olguların* ele alınışında günümüzde farklı toplumların birbirlerini adlandırma ve anlamlandırma çalışmaları özel bir alan olarak görülmektedir. Edebî eserlerde bu yöndeki kurgulamalar, sosyolojinin de ilgi alanına girmektedir. Bu çalışmalar ötekileştirme, yabancı düşmanlığı, mahalle baskısı gibi kavramları çok sık olarak günümüz ilmi, edebî ve yazılı basın çalışmalarında karşımıza çıkarmaktadır.

Edebiyat, toplumdaki çatışma noktalarını, kriz ve değişim anlarını ele alarak içinde varlık kazandığı toplumun farklı yönlerini ortaya koyar, ona bir ayna tutar. Edebiyatın bu tür konuları ele alışını onun bir sanat olmasının yanında diğer sosyal bilimlerle ilişkisine de işaret eder. Sosyoloji, sosyal psikoloji ve tarihin birer bilim olarak bilimsel disiplinle ele aldığı konular estetik bir yaklaşım ve kurgulama ile edebiyatın konularını oluşturmaktadır. Öteki olgusu da bu çerçevede düşünülmelidir. Yazarlar birer hikâyeye anlatıcısı ve kurgulayıcısı olarak

öteki olgusuna yer vermektedirler. Ancak *öteki* olgusu edebî eserlerde yalnızca bir *yabancı* olarak tasarlanmaz.

Kelimeler Şehri adlı eserinde *öteki* olgusunu inceleyen Alberto Manguel konuyu farklı yönleriyle ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre edebî eserlerde *öteki* sadece bir yabancı olarak kalmaz. Bizim dışımızdaki *öteki*, aynı zamanda bir ayna fonksiyonu yüklenerek, bizim gizlediğimiz, bilinçaltımızda geride kalan yanlarımıza da ışık tutar. Diğer yandan *öteki* olgusu aynı zamanda toplumsal olarak bir grubun, bir topluluğun ya da bir milletin birlikteliğini sağlayan katalizör görevi de üstlenir.

Manguel’e göre *öteki* ne bir yabancı, kimliğimizle arasına mesafe koyabileceğimiz bir başkası, ne de idealize edilmiş bir benlik portresinin cazip yansıması olarak görülür; *öteki*, gizli ve nihai olarak bilinemez iç dünyamız, kalbimizin karanlık yüzüdür. Manguel varlığı aracılığıyla kendi var oluşumuzun farkına vardığımız *öteki*’ni, yaşamımız pahasına düşmanımıza dönüştürdüğümüzü ileri sürer. (Manguel, 2009: 39)

Edebî metinler tanımlayıcı bir karşıtlığın çözümü ve yeniden yazımının kesintisiz bir kaydı olarak okunabilir. Ne zaman yeni bir kimlik yaratılsa o kimliğin neyi dışlayacağı da aynı anda tanımlanır. Sözlü destan anlatıcılarının aktardıkları hikâyelerden başlayarak günümüz çağdaş edebî eserleri, canavarların sonsuza dek canavar olarak kalmadıkları, düşmanların düşmanlıklarını yitirdikleri esinini bize verirler. Toplum yasalarının sınırları dışında olduğu düşünülen *ötekiler*, kelimelere yakalanarak, kelimeler aracılığıyla aktararak ya da fikir ve diyalog için bir hareket noktası görevi üstlenmek üzere ileri sürülerek bir anda tüm trajik insanîyetleriyle görülebilirler. Böylelikle edebî eserlerde, *ötekiler* ve bizim dışımızdakiler bizden farklı olduklarından dolayı değil ama bize bir hayli benzedikleri ve bizimle aynı şeyleri yapmaya muktedir oldukları için korkunç eylemlere kalkışabilen yaratıklar olarak karşımıza çıkarlar.

Dilin dışımızdaki dünya ile düşünceleri oluşturma ve nakletme kudreti de insanlığın ilk edebî ürünlerinden itibaren belirgin olarak ortaya çıktı ileri sürülür. Dilin bu çift yönlü meziyeti, eş zamanlı olarak yaratma ve nakletme kudreti, her birimizin bir diğerine olan bağımızla var olduğunun kabul edilmesiyle açığa çıkar. Manguel bu noktada her edebî ilişkinin az çok bilinçli bir biçimde, “*öteki*”ni görmenin üç yolunu içerdiğini ileri sürer: 1. *Hayali yarı-kurmaca, tahayyülümüzde sembolik ya da alegorik ağırlığı olan bir varlık olarak*; 2. *Mülkiyetimize ve kimliğimize göz diken ve mücadele ederek yok edilmesi gereken bir tehdit olarak*; 3. *Bizi yöneten, bize bilgece öğretmenlik eden, sevmemiz ve gözüne girmemiz gereken yaratıcı bir yardımsever olarak*. (Manguel, 2009: 64)

Destanlardan başlayarak klasik edebî metinler ve günümüzün çağdaş edebî eserleri iktidarı sorgulamayı gerektiren ve adaletsizliğin çözümünü talep eden

kişisel kimlik, iktidarla ilişki, toplumsal görevler ve sorumluluklar gibi sayısız konu üzerine anlam alanları açar.

Edebiyatın millî kimliği oluşturma sürecinde *öteki* olgusunu kullanmasına yönelik araştırmalar, gerek yurt içinde gerek yabancı dillerde giderek artmaya başlamıştır. Hem Batı hem Doğu edebiyatlarında Türk kelimesini bir *öteki* olarak kurgulayan edebî metinler üzerine yapılmış karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları edebiyat araştırmaları bibliyografyasına girmeye başlamıştır.

Karşılaştırmalı edebiyat alanında Fransız ekolü içerisinde değerlendirilebilecek bir çalışma da Şükran Fazlıoğlu tarafından ortaya konmuştur. Fazlıoğlu, çalışmasında bir edebî imge olarak Türk kelimesinin kazandığı anlamı ortaya koymaya çalışmıştır. Aslında iki farklı edebiyatta derinlemesine ele alınması gereken ‘milletlerarası imge konusunu,’ Türklerin bir yabancı olarak ötekileştirilmesi olgusunu Fazlıoğlu sadece Arap romanında ele alarak konunun bir yanını ortaya koymuştur.

Şükran Fazlıoğlu’nun *Arap Romanında Türkler* başlığını taşıyan karşılaştırmalı edebiyat yöntemlerini kullanarak yaptığı bu çalışmasının amacını “*Araplar nezdindeki modern Türk imajının tarihî köklerini tespit etmek, Arap insanının sahip olduğu Türk imajının mensup olduğu kültürel ve sosyal tabakaya göre farklılık gösterme nedenlerini yakalamak, İslam medeniyetinin inşasında beraberce yer almış bu iki milletin birbirine bakışının Arap yönünü edebî sanatın bir alt dalı olan roman çerçevesinde belirlemek*” olarak açıklamıştır. (Fazlıoğlu, 2006: VII)

Fazlıoğlu, bu çalışmasında Mısırlı yedi yazarın 1784-1914 tarihleri arasında kaleme aldıkları 31 eseri incelemiştir. Eserin giriş kısmında imajın felsefi, psikolojik ve sosyolojik anlamları belirlenerek yazılı metinle ilişkisi ile yazılı ve sözlü kültürle ilişkisi incelenmiştir. Fazlıoğlu’nun bu çalışmasında, bizim üzerinde durduğumuz dilin “referans” tarafı, bir milletin yazılı birikimi ele alınarak ortaya konmuştur.

Tarihî verilere göre Araplar nezdinde ilk dönem doğrudan değil, Sasani-ler üzerinden Türk-Arap tanışıklığı gerçekleşmiştir. 615 yılında Sasani-lerin Bizans ordusunu yenmeleri de önemli bir olaydır. Bu savaşta Mekkeli müşrikler Mecusi Sasani-leri, Müslümanlar ise ehli kitap olan Hristiyan Ortodoks Bizans ordusunu desteklemişlerdir. Gök-Türklerle ittifak eden Bizans ordusu Sasani ordusunu yenmesiyle sonuçlanan ikinci savaş sonrası Gök-Türk Hakanı Tung Yabgu (619-630) Rey ve İsfahan’ı ele geçirmiştir. Bu durum Mekkeli Müslümanlar nezdinde ehli kitap olan Bizans ordusunu destekleyen Türkler hakkında “inanç”la ilgili bir konuda **olumlu bir algının** oluşmasına yol açmıştır. Ancak bu süreç içinde “*Arapların Türkleri savaştı ve kahraman, bununla birlikte vahşi olarak tanıdıkları açıktır. İlk temasın askerî zeminde gerçekleşmesi Türkler hakkında dile getirilen düşüncelerin içeriğini bu yönde belirlemiş, özellikle Arap şa-*

irleri Türklerin savaşığından **hayranlıkla** karışık bir **korku** içerisinde bahsetmişlerdir.” (Fazlıoğlu, 2006: 20)

Arap zihniyetinde Türk algısının oluşması ve belirginlik kazanması meydana gelen olumlu ve olumsuz ilişkiler sayesinde olmuştur. Tarih içinde Türklerin Araplarla ilk karşılaşmaları savaş alanlarında gerçekleşmiş ve Türk kelimesinin Arap zihniyetinde kazandığı anlam “**savaş** ve bu kelimenin çağrıştırdığı çerçevede” şekil kazanmıştır. İlişkinin başlangıcını oluşturan niyet, bu niyetin gerçekleştirilmesi için takip edilen yöntemler, davranış biçimleri vb. bir dizi unsur, karşılıklı olarak Türk ve Arap kelimelerinin iki milletin zihninde kazandığı anlamı belirlemiştir. Anlamın oluşmasında arka plandaki referans sistemi tarihsel süreç içerisinde şekillenmiştir.

Doğrudan ilk ilişkinin kurulmasında Arap tarafının **saldıran**, Türk tarafının ise **saldırılan** konumda bulunması unutulmamalıdır. Bu nedenle Türkler, Araplar için savaşılan bir kavimdir, bir başka ifadeyle “**öteki olan**”dır. Türk, Araplar için diğer bütün milletler gibi İslamiyetin ilk dönemlerinde düşmandır. Türk tarafında Araplar için oluşan algı ise, saldıran, topraklarına göz diken, kültürünü tahrip etmeye çalışan, çoluğunu-çocuğunu esir eden, malını mülkünü ganimet olarak ele geçiren bir yabancıdır. (Fazlıoğlu, 2006: 23)

Bu ilk tanışma döneminden sonra Türklerin Müslüman olmasıyla ikinci şahıs olarak daha yakın bir ilişki dönemine girilmiştir. 751 yılındaki Talas Meydan Muharebesi’nden sonra Türkler arasında İslamlaşma giderek artmıştır. Özellikle İslam ordusunun belkemiğı konumuna yükselen Türkler Arap kaynaklarında “**Seyf el-İslam**” (**İslam’ın Kılıcı**) olarak anılmaya başlamışlardır.

İslam medeniyetinin içinde yerlerini alan Türkler artık orduyu ele geçirdikten sonra ordu üzerinden devleti yönlendirmeye başlamışlardır. Arap kaynakları artık Türkleri “**Kaid el-İslam**” (**İslam’ın Temel Direğı**) olarak anmaya başlamışlardır.

Üçüncü dönemde ise İslam medeniyeti içinde yetişen ikinci ve üçüncü nesil Türkler emir-yönetici makamlarına gelmişlerdir. Türkler artık “**Sultan el-İslam**” unvanını almışlardır. (Fazlıoğlu, 2006: 38)

Fazlıoğlu, Türk imajının anlamını belirlemeye çalışırken Roland Barthes’in *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş* adlı eserinde oluşturduğu yöntemi kullanmıştır. Bu yöntemle göre ele alınan edebî eserler; roman veya hikâyeler tek bir cümle gibi düşünülerek bu cümle daha üst bir cümlelerin parçası sayılmıştır. Yöntem olarak bu cümlelerin parçası olduğu üst cümlelerin bağlamına yerleştirilmesi uygulanmıştır. Fazlıoğlu’na göre üst cümle metnin yazıldığı tarih, tarihî bağlamdır. Hikâyenin “kaynağı”, “yolu”, “yol alış şekilleri”, “yönü” ve “amacı” hikâyenin yapısal bir ayrıştırmasını zorunlu kılar. Bu ayrıştırma sonucunda or-

taya çıkan tablo ise bütünüün maksadını kavramsal olarak ortaya koyar. (Fazlıoğlu, 2006: 189)

Edebî eserlerde ötekinin kurgulanma ve tanımlanma örneği olarak değerlendirmeye aldığımız eserde incelenen ilk yazar 1801-1873 yılları arasında yaşamış bulunan Tahtavi'dir. Tahtavi'nin, *El-Tehlis* adıyla kaleme aldığı roman seyahatname görünümünde kurgulanmıştır. Romanda olaylar bir yolculuk etrafında şekillendirilmiştir. Yolculuktaki amaç ise ideal olan yere gitmek olarak görülür. Bu ise ilkece olumludur. Bu eserde dikkati çeken nokta Osmanlı'nın “öteki” olarak görünmesi ve “**dışarıdan birisi**” gibi değerlendirilmeye başlanmasıdır. Tahtavi, “Osmanlı” adı altında “Türk” unsurunu Mısırlılar dışında bir yabancı, bir **öteki** olarak görmüş, bir Fransız ne ise bir Türk de aynı şekilde dışlanmıştı. Burada hem coğrafik hem de etnik olarak Mısırlılığın oluşmasına katkı yapıldığı görülmektedir.

1823-1893 yılları arasında yaşayan Ali Mübarek adlı Mısırlı yazar *Al-emuddin* adlı eserinde Mısır'ın mevcut durumunun bir analizini yapar. Ona göre Mısır'ın şu anki durumu maddi ve manevi bir fakirliği göstermektedir. Bu durumu temsil eden kurum ise Ezher ve temsil eden kişi de Ezher Şeyhi Alemuddin'dir. Yazara göre adının anlamı İslamın bayrağı olan bir kişi Ezher adlı dinî eğitim kurumundan yetişmiş, orada çalışmakta, **maddi ve manevi fakirlik** içindedir. Yine bu eserde de bir yolculuk ile ulaşılmaya çalışılan **Batı ülkesi kurtuluş unsuru olarak** gösterilmektedir. Batı medeniyeti, Mısırlı olmayan, ve Mısırla bağı olmayan **öteki** kurtarıcı olarak kurgulanmıştır.

Ali Mübarek eserinde “**biz**” ve “**öteki**” ayrıştırmasını belirginleştirerek, Mısır ve Mısırlı ile “**ötekiler**” yani **yabancılar** kurgusunu kullanır. **Türkler bütün renkleriyle** Kıpçak, Çerkez, Tatar, Osmanlı vb. **Mısır'a yabancıdır**. Mısır'a kadınların eve kapanması gibi “**kötü adetler**” getirmişlerdir: “**Türklerin bu olumsuz rolü** sadece kadınlara has âdetlerle sınırlı değildir. Mısır halkı, yöneticilerinin zulüm ve düşmanlığı yüzünden kızgındırlar. Çünkü yönetici sınıf “kazanç”, “servet” ve “ilerleme” yolunu terk edip ilim ve fenden yüz çevirmişlerdir. Mısırdan birçok insan kaçmış, **halk arasında fitne fesat yaygınlaşmış**, sonuçta mamur Mısır harap hâle gelmiştir.” (Fazlıoğlu, 2006: 193)

Mısırlı bir başka yazar Muhammed el Muveylihi'nin kaleme aldığı *Hadis İsa b. Hişam* adlı eserin yapısal çözümlemesi yapıldığında kişiler, kişilerin temsil ettiği roller ve roman örgüsünün bütünüünün delillendirdiği şu manzara ile karşılaşmaktadır: Romanda dikkati çeken ilk ve en önemli nokta “**eski**”yi temsil eden kişinin Mehmet Ali Paşa döneminde yaşamış bir **Türk paşası** olmasıdır.

Romanda olayın cereyan ettiği mekân olarak Kahire'deki İmam Çölü Mezarlığı seçilmiştir. Eskiye temsil eden imamlar, mezarlıklar bu görünümüleriyle

bir çöl algısını güçlendirmektedirler. Eskinin temsilcisi de yakın zamanda ölmüş olan bir Türk paşası Mısır Cihad Nazırı Menikli Ahmet Paşa’dır. **Eskinin temsilcisi** olarak bir **Türk** seçilmiş, askerî sınıf olarak da **cihat** yani **savaş bakanlığı** seçilmiştir.

Müveylîhi’nin romanının yapısal çözümlemesi Mısır topraklarında yaşayan üç ayrı kimlik olduğu belirlenmiştir: Mısırlılar, Memlükler ve Türkler. Dördüncü unsur olarak yabancılar ise Mısır sosyal ve siyasi hayatında yeni belirginleşmeye başlamışlardır. Yazar Memlük ve Osmanlı yönetimini “**olumsuz**” olarak görür ve içinde bulunulan maddi ve manevi **yabancı baskısının suçluları** olarak bu dönem gösterilir. Ülkedeki İngiliz işgalinin sorumluları olan bu eski yönetimin oluşturduğu “**hak, hukuk dinlememe, dini kuralları uygulamama, mevcut dini kişilerin eğitimsiz ve kültürsüzlüğü**” gibi olumsuzluklara vurgu yapılı.

Yazar, insanlık için “hidayet onların hidayetiyle, delalet de onların düşmanlığıyla” ifadesini kullanarak Batı medeniyetinin insanlık için öncülüğüne vurgu yapar. Mısırlıların kendi medeniyetlerini küçümsediklerini ve Batı medeniyetinin ise insanları karanlıktan aydınlığa çıkardığını ileri sürer. Müveylîhi, roman kahramanı eski toplum yaşantısını temsil eden yaşlı Türk paşasının bir karakolda küçük düşürülmesini, **Batı medeniyeti karşısında bütün Türklerin ve dolayısıyla İslam toplumlarının geri kalması, küçük düşürülmesiyle** özdeşleştirir.

Leyali Satih adlı eserinde Hafız İbrahim roman kahramanı olarak cahiliye döneminden birini seçer. Eserinde Mısır’ın içinde bulunduğu durumu gelecek adına eleştirir. Eserinde Mısır’a gelen göçmenlerden şikâyetçi bir tavır takınırken Osmanlı siyasi kimliğinin, Şam ve Kahire’yi kapsayıcılığına vurgu yapar. Şam’dan Mısır’a göç olgusu nedeniyle **Osmanlı/Türk kimliğinin** o dönem için hem halifelik nedeniyle **İslami açıdan hem de siyasi anlamda kapsayıcı** olması ortaya konulur.

Fazlıoğlu’na göre Lübnan asıllı olup Mısır’a sonradan göç eden Hristiyan yazarlar çağdaşları olan Mısırlı yazarlardan farklılıklar gösterirler. Mısırlı yazarlar kendi medeniyetleri ve kültürel mirasları ile Batı ilim ve medeniyetleri arasında sosyal görünümleri açısından bir uzlaşma zemini ararlarken Mısır dışından gelen yazarlar ise bütün emellerini Batı’ya bağlamışlardır. Mısırlı yazarların Osmanlı Türklerine bağlılıkları **vatan, millet, milliyetçilik** gibi kavramlar yazılarında görülür. Söz konusu Hristiyan yazarlar **Osmanlıyı** yalnızca **Batı sömürsünden kurtulmak için bir araç** olarak görmüşlerdir.

Söz konusu yazarların başında gelen Ferah Antun Mısır’a Lübnan’dan göç etmiştir. Farklı fikir akımlarının etkisi altında kalan Antun, esas olarak Marksist ve sosyalist felsefi ve toplumsal düşünceleri benimsemiştir. Editörü olduğu

el-Camia adlı dergide sahip olduğu Türk imajını yansıtmıştır. Derginin ilk yıllardaki adı *el-Camia el-Usmaniyye* adını taşımaktadır. Antun, bu dergideki yazılarıyla **Batı emperyalizmine karşı Osmanlı sultanının etrafında kenetlenmeyi** önerir. **Batı emperyalizminin karşısında duran tek silahlı güç** Devlet-i Aliyye-i Usmaniyye olduğuna inanmaktadır.

Antun'un *Orşilim el-cedide ev feth el-Arap Beyt el-Makdis* adlı eserinde Türklerin tarihteki askerî başarılarına dikkat çekilir. Farisilere karşı Bizanslıların Türklerle iş birliği yapması; **insanlığın önemli bir üyesi olarak Türkler** ibareleri dikkat çekicidir. Antun'un bu eserinde Türk gücünün yükselişi ve yayılışının, Yunanlılar ve Latinlerin kendi aralarında çekişmelerinden kaynaklandığını ve Bizans İmparatorluğu'nu zayıflatan iç savaşlar ve Bağdat'ta hilafetin zayıflaması sonucu gerçekleştiğini ileri sürer. Batı'ya doğru yayılan Türkler önce Sırp ülkesini sonra da İstanbul'u almışlar ve böylece tarihteki büyük Türk dönemi başlamıştır. **Medeni özellikler açısından olumsuzlanan Türklerin** askerî başarıları için geliştirilen bu teoriye göre Türkler, **muhatap oldukları milletlerin zaaflarından yararlanarak** tarihteki yerlerini almışlardır.

Bu çalışma için eserlerini dikkate aldığımız bir diğer yazar Corci Zeydan'dır. Zeydan, kendisinden önceki yazarların ve aydınların geçmiş, şimdi ve geleceğe ilişkin ortaya koydukları bütün kavramları derleyip toparlayan bir kişidir. Zeydan eserlerinde Türk'ü tırnak içine alarak Mısırlı ve Arap okuyucu için bütüncül bir tarih tasavvuru inşa etmeye çalışır. Bu tasavvurun en belirgin özelliği ister "dost" ister "düşman" olsun **Türk unsuruna** romanlarında elden geldiğince **az yer vermektir**. Bu bir anlamda **görmezden gelmektir**. Bu yaklaşımını Osmanlı öncesi döneme uygulayan Zeydan, Farisileri öne çıkarırken Türkleri yalnızca savaş meydanında hatırlar. Osmanlı dönemini fazla gündemde tutmak istemediğinden doğrudan ele almaz. Eğer zorunlu olarak ele alması gerekiyorsa, Sultan Abdülhamit dönemi romanında olduğu gibi bunu **olumsuz** bir şekilde ele almaya, ortaya koymaya çalışır. Zeydan'ın bir yazar olarak "Osmanlı"yı tırnak içinde ele alma tavrı, Arap ve Mısır kültüründe Osmanlı dönemi için dillendirilen **kayıp halka** kavramının yerleşmesinde büyük bir katkı sağlamıştır. Zeydan'ın bu tavrı bir Mısır ulusu yaratma, bu yönde bir tarih tasavvuru oluşturma çabasının göstergesidir.

Zeydan, Fransız tarihini konu edinen bir dizi romanın sahibi Aleksandre Dumas ve bu türün öncülerinden biri olan İngiliz Walter Scott'tan etkilenerek Arap ve İslam tarihinin hemen hemen bütün aşamalarını ele alan 22 roman yazmıştır.

Kendisi de bir Hristiyan olan Zeydan'ın romanlarında dikkati çeken bir unsur ise, her fırsatta Hristiyan Arapların yerini vurgulamasıdır. Bu yaklaşımına çerçevesinde İslam, Zeydan'a göre bir din olmasının yanında Arap milletinin

bir alametifarikasıdır. Zeydan, İslamiyeti Arapları birleştiren bir unsur olarak görür. İslam tarihinin ortaya çıkış mantığını iktidar çatışması ve bu çatışma etrafında gelişen ilişkiler yumağı ile açıklamaya çalışır. Bu çerçevede Arap-Fars çatışmasına özel bir yer verir ve İslam tarihinin inşasında Farisilerin yerini çok belirgin bir şekilde ortaya koyar. İlginçtir ki aynı dönemde aktif bir şekilde İslam dünyasına dâhil olan **Türlere sahnede çok fazla rol vermez.**

Corci Zeydan, Mısır edebiyatındaki diğer göçmen Hristiyan yazarlar gibi, Mısır’da oluşan Türk imajına İngiliz unsurunu katmıştır. Bu unsurun en belirgin özelliği Arap tarihinde Türk’ü “**suçlu**” ve hatta “**tarihî düşman**” olarak gösterilmesidir. Zeydan’ın eserlerinde diğer Hristiyan yazarlar gibi bu İngiliz siyasetini takip ettiği gözlenmektedir. Bu siyasetin temel niteliği “Alman asıllı filozof Leibniz’in geliştirdiği **Türleri tarihten tasfiye etme** ana fikrine dayanan, İngilizlerin Türleri hem siyasi, hem de medeni özelliklerini olumsuzlayıp kültürel bir öge olarak tarihten silme çabası şeklinde özetlenebilir.

Zeydan’ın ilk romanlarından olan *El-Memlûk el-şarîd*, *Esîr el-mütemehhidi* ve *İstibdat el-memâlik* adlı eserlerinde yakın dönem Mısır tarihini konu alır ve Mehmet Ali Paşa’yla başlayan süreci modern Mısır’ın kuruluşu olarak temellendirmeye çalışır. Bu temellendirmede Türk artık **öteki**’dir ve sürekli olarak **olumsuz** bir biçimde sunulur.

El-Memlûk el-şarîd adlı eserinde Mısır’ın Osmanlılar tarafından fethedilmeden önceki Memlûkleri ile Osmanlı hâkimiyeti döneminde Mısır’a hâkim olan Memlûk beylerini birbirinden ayırır. Zeydan’a göre Osmanlı Memlûkleri döneminde Mısır’da **fitne** ve **fesat** hâkimdir, her tarafı **yokluk** kaplamıştır. Mehmet Ali Paşa öncesinde hâkim zümre olan Memlûkler **hesapsızca öldürüyor, çalıyor**, ülkeyi **istibdatla** yönetiyorlardır. Yazar modern Mısır’ın kurucularından İbrahim Paşa’nın ağzından şöyle der: “*Memlûkler fesadın kaynağıydılar. Onlar yok edildikten sonra ülke huzura erdi, emniyet ve refah hâkim oldu.*” Osmanlı Memlûklerinin bu şekilde ağır resmedilmesi Mehmet Ali Paşa’nın Mısır hakkında meşruiyetini sağlama almak ve büyüklüğünü, önemini ortaya çıkarmak içindir. (Fazlıoğlu 2006, 233)

Zeydan, Osmanlı’nın düşmanı benim dostumdur mantığıyla Yunan isyanına da özel bir ilgi gösterir. Bu ilgede kendisinin Hristiyan kökenli bir yazar olmasının payı da büyüktür. *El-Memlûk eş-Şarîd* adlı eserinde Yunanlıların hürriyete tutkunluğu, Yunan isyanında Osmanlı Devleti’nin İstanbul’daki patriğe ve Rumlara yaptığı **eziyete** dikkat çeker.

Esîr el-Mütemehhidi adlı romanında da İngiliz merkezli düşüncenin izlerini görmek mümkündür. Mısır’da Urabi Paşa’nın Sudan’da Mehdi’nin İngilizlere karşı isyanlarını konu alır. Zeydan ilginç bir şekilde her iki hareketi de İngilizlerin lehine yorumlar. Yazar bu noktadan itibaren eserinde kendi rolüne uygun

olarak Türk'ü **düşman** ve İngiliz'i dost hâline getirdikten sonra, söylediklerini desteklemek için Türklerin Lübnan ve Şam'daki Hristiyan katliamını hatırlatır. Yazar bundan sonra **vahşet** sahnelerini alabildiğine gözler önüne serer ve bu **vahşetten Türk yetkilileri sorumlu tutar**. (Fazlıoğlu, 2006: 236)

Corci Zeydan'ın romanlarında Türk, artık her şeyiyle “öteki” anlamına gelir. Türkler artık “**onlar**”dır ve onların ahlakları ve âdetleri **yabancı**dır. Zeydan'ın dikkat çeken bir görüşü de haremlilik-selamlık uygulamasıdır. Ona göre bu âdet, diğer Mısırlı yazarlar Ali Mübarek (Alemuddin) ve Ya'kup Sarrûf'un (Fetât) romanlarında ileri sürdükleri gibi pek çok âdetin Araplara yabancıardan ve özellikle Türklerden gelmiştir. Fazlıoğlu bu durumu, **İslam ülkelerinin geri kalmışlığına neden olarak gösterilen her unsurun Türklerle yıkılması** konusundaki saplantının bir devamı gibi kabul etmektedir.

Zeydan'ın Mısır tarihini konu alan üçüncü eseri olan *İstibdad el-Memalik*'de dikkati çeken ilk unsur Mehmet Ali Paşa dönemi öncesi **Memlûk/Türk yönetiminin zulmü, mal ve can güvenliğinin sağlanamaması**, çeşitli adlarla vergilerin toplanması ile gösterilen **ağır hayat şartlarıdır**. Mehmet Ali Paşa'nın hayata geçirdiği değişikliklerden önce Mısır'daki hayatın ne kadar **kötü** olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Yazarın bu romanıyla vermek istediği ikinci mesaj ise Memlûk emiri Ali Bey'in Osmanlı'dan ayrılarak Lübnan ve Şam gibi merkezleri de içine alan bir imparatorluk kurma hayalidir. Zeydan'ın bu eseri ile vurgulamak istediği **bağımsız bir Mısır Devleti'ne giden yolda hilafet kurumunu ellerinde tutan Türklerin engel teşkil ettiği**dir. Ona göre dinî duygular, yerli Müslüman Mısırlıların düşüncesinde hilafete ve onu temsil eden halifeye karşı gelmeyi ondan kopararak bir ulus devleti kurmayı engellemektedir. (Fazlıoğlu, 2006: 239)

Armânüse el-Mısıryye adlı eserinde Zeydan, Mısırlılık kavramına tarihî bir kök bulmaya çalışır, bu çerçevede Mısır yerlileri için *vataniyyun* terimini kullanan yazar bu terim ile Kıbtî halkını kasteder. Mısır'ın Müslüman Araplar tarafından fethini işleyen yazar biraz daha geriye giderek İslamın ortaya çıkışını ve yayılışını da bu eserinde ele alır. Zeydan, *Azra Kureyş* adlı romanında Hz. Ali dönemi olaylarını ele alır. Hz. Osman'ın evinde bulunan eşyalar arasında bir Türk hakanının zırhının bulunması ileriye dönük bir kurgulamadır. Romanın genel örgüsü içinde son derece önemsiz gibi görünen bu bilgi ileride inşa edilecek “**savaşçı Türk**” imajına hazırlık için araya serpiştirilmiş bir çağrışım rolü üstlenir. (Fazlıoğlu, 2006: 242)

Emevî Devleti'ni, yıkılışını ve Abbâsî Devleti'nin kuruluşunu *Ebû Müslim el-Horasanî* adlı eserinde işleyen Zeydan, romanın kurgusunu Farisilerle Araplar arasındaki iktidar savaşları üzerine şekillendirirken, Türklüğü ve Farisiliği tartışmalı olan Ebû Müslim Horasanî'yi Farisi olarak gösterir. Zeydan, Abbâsî

dönemini işlerken **Türklerle hemen hemen hiç yer vermez**. Fars ülkesi “Maveraünnehir ve Horasan” denilerek Horasan ayrı tutulmuş gibi görünse de eser boyunca bu bölgede yaşayanların Farisi ve Arap oldukları söylenir ve başka bir etnik gruptan bahsedilmez. Arap-Fars çekişmesi ortaya konulurken Türkler dönem tarihi gelişmelerinden tamamen **dışlanmış**tır.

Etnik olarak çeşitli kökenden insanların bulunduğu bu bölge tarihî gelişmeler ele alınırken **Türklerin dışarıda bırakılması** bilgi eksikliğinden değil bilinçli bir tavırla, **Türklerle İslam tarihinin oluşum ve gelişmesinde fazla ve stratejik bir yer vermek istenmemesinden kaynaklanmaktadır**. Zeydan, Abbasi hükümlerinin kuruluş ve yükselişini Farisiler ve Araplara mal etmek ve **Türklerin bu büyük devletin kuruluşunda oynadıkları rolü göz ardı etmek** yolunu tutmuştur.

Zeydan, yaşadığı dönemin ve içinde bulunduğu Mısır Arap toplumunun gereği olarak Arap aydın ve yazarlar tarafından tartışmaya açılan Osmanlı hilafetinin meşruluğu meselelerine de *Ebû Müslim el-Horasanî* adlı romanında atıfta bulunur. Ona göre Türk-Arap ilişkilerinde hassas bir konu olan hilafetin Kureyşiliğini ileri sürerek, “Müslüman insanlar, Kureyşli bir insanın dışında kimseye boyun eğmezler” ifadesini kullanır. (Fazlıoğlu, 2006: 245) Yazar bu tavrıyla Osmanlıların hilafeti üstlenmelerini tartışmalı hâle getirir.

El-Abbase uht el-Reşid isimli romanının sembolik tasarımında Arap ile Arap olmayanların arasındaki gerginlik özellikle Arap-Fars ilişkileri üzerinden kurgulanır. Yabancı olarak yalnızca Farisiler dikkate alınır, Hatta Horasanlı deyince Türkler **dışarıda** bırakılarak bu romanda da yalnızca Farisiler kastedilir. Romanın tarihî dönem olarak işlediği zaman diliminde Türklerin Abbasi sarayına nüfuz etmeye başladıkları bir gerçektir. Fazlıoğlu, Mısır’da şu an yönetimde bulunan Türklerin, belirli bir tarih kesitinde **Arapların köleleri** olarak algılandığını çağırıştırır. (Fazlıoğlu, 2006: 247)

Zeydan *El-Emin ve el-Memun* adlı eserinde Farisi merkezli bir tarih tasavvuru şekillendirir. Dönemin batı Avrupa merkezli oryantalistlerince temsil edilen ilim anlayışına uygun olarak olumlu bir Farisi imajı çizilir. Faziletleri övülerek, Abbasi devrinde ilk defa ilmî çalışmaları Farisilerin ortaya koyduğu ileri sürülür. Bu tavır **Türk unsurunun İslam tarihindeki yerini asgari noktaya çekmek** anlayışının bir devamı olarak algılanmıştır. (Fazlıoğlu, 2006: 248)

Arûs Ferğane adlı eserinde Türklerle yapılan atıflar “**şikâyet**” kalıbı içinde verilir. Samerra’daki ordunun komutanı olan Afşin’in Türk asıllı olduğu bilinmesine rağmen, bu konunun üstü örtülür. Ayrıca Afşin romanda **olumlu bir karakter olarak sunulmaz**. Halife Mu’tasım döneminin ele alındığı bu romanda Bağdat’a getirilen ve sonradan Samerra’ya yerleştirilen Türklerin niyetleri, dünyalık için savaşma olarak gösterilir. Halifenin bir konuşmasında Türkler,

mala eğilimleri yüzünden ona destek oldukları şeklinde gösterilir. Bu yönleri vurgulanan Türklerin Bağdat'a getirilmeden önce Fergana'daki hâlleri **kaba, saba ve talan ehli** olarak gösterilir. (Fazlıoğlu, 2006: 249)

Zeydan, İslam tarihinin Abbâsî Devleti'nin kuruluşuna denk düşen zaman dilimi içerisindeki Endülüs kısmını da *Abdurrahman el-Nasır* adlı romanında ele alır. Endülüs Emevi Devleti'nin kuruluşunda Bağdat'taki Türklerin yerini incelemek ve Abbâsî Devleti'nde gelişen Türk nüfuzunu örnek göstererek, Endülüs halifesine, iktidara Arap ve Berberilerden başka güçleri ortak etmemesini telkin eder. Yazar bu romanında Abbâsî Devleti'nin yıkılışını Türklerin hâkimiyeti ele geçirmesine bağlar. Fakat Zeydan bu eserinde Türklerin iktidarı aslında Araplardan değil Farisilerden aldığını belirtmez. Bu durum ise yazarın yapısal olarak Arap-Farisi birlikteliğini içten ve faydalı bir birlik olarak gördüğünü Türkleri ise "yabancı" ve "**zararlı**" olarak görmeye devam ettiğini gösterir. Türk asıllı filozof Farabî'nin romanda el-Farabî el-Türkî el-Farisi olarak gösterilmesi bu durumun bir göstergesidir. Bu tutum **Türklerin bilim tarihinde yerlerinin küçümsemesinin** işaretidir.

Corci Zeydan Türklerin, belirli bir tarih kesitinde **Arapların köleleri** olarak gösterilmesi yönündeki tavrını, Arap-Mısır milleti için bir genel tarih tasavvuru çizmeye çalıştığı *Ahmet bin Tolûn* adlı romanında da sergilemeye devam eder. Yazarın iddiasına göre Tolunoğulları döneminde Arap Müslümanlar, Arap Hristiyanlar, Türk Müslümanlar, Kıptiler, Şiiler ve putperest kabileler gibi çeşitli insan grupları adil bir yönetimin altında aynı toprağı paylaşarak "aşk"la birbirine bağlı insani bir ortaklık içerisinde yaşamışlardır. Zeydan'ın, siyasi hâkimiyetin Arap ve Farislardan Türklerin eline geçmesine olan duyarlılığı üst seviyededir. Yazar bu iktidar değişikliği konusundaki duyarlılığını eserinde Kıpti bir papazın dilinden şu şekilde aktarır: "*Kendisi Türk olan ve ordusu Türklere oluşan Ahmet b. Tolunoğlu Mısır'a geldiğinde Mısır'daki Müslüman Arapların kenti olan Fustat halkı onu kabul etmedi. Çünkü Araplar kendilerini devletin asıl sahibi olarak görüyorlardı. Öyleki Araplar İslam'ın ilk devirlerinde Türk, Farisi ve Arap olmayan diğer unsurları köle anlamına gelen mevalî olarak adlandırmışlardı.*" (Fazlıoğlu, 2006: 258)

Şia ve kollarına çok sıcak bakmayan Zeydan, Mısır'daki Fatimî mirasını *Salahaddin el-Eyyubî* adlı eserinde ele alır. Bu eserde daha çok Salahaddin el-Eyyubî'nin iktidarı ele geçişi anlatılır. Fatimî Devleti'nin çökmesine neden olarak Türkler gösterilir. Bu eserinde Zeydan'ın Abbâsî dönemi ile yaptığı karşılaştırmalar ve birçok Arap-İslam Devleti'nin çöküşünü Türklere mal etme anlayışı belirgin bir şekilde gözlenir. Abbâsî Devleti'nin çöküşüne neden olan Türkler, Fatimî Devleti'nin de yıkılmasına neden olmuşlardır.

Zeydan Türklere karşı yanlı tavrını bu eserinde de sürdürür ve ağabeyinin adının Turanşah, kardeşlerinin Tuğtigin ve Bori adlarını taşıdığını bilmesine rağmen, Salahaddin el-Eyyubi’yi bir Kürt olarak tanıtır. Corci Zeydan’ın baştan beri romanlarında görülen İslam tarihini elden geldiğince “**Türklerden arındırma**” zihniyetinin ortaya çıkışı bu romanda da kendini gösterir.

Ele aldığımız bu eserde karşılaştırmalı edebiyat yöntemleri kullanılarak *Türk* olgusunun bir milletin zihninde kazandığı anlam ortaya konmaya çalışılmıştır. Bir yandan Fransız ekolü karşılaştırmalı edebiyat yöntemi çerçevesinde Türk imgesinin belirlenmesi olarak görülebilecek bu yaklaşım diğer yandan kelime ve kavramlara anlam kazandırılması yönünde de dil biliminin bir alt alanı anlam bilimi çalışması olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Aydın, Ertuğrul (2004), *Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimlerinin Görev ve Özellikleri*, içinde: Köksal, Alver, *Edebiyat Sosyolojisi*, Hece Yay., Ankara.
- Aytaç, Gürsel (1997), *Karşılaştırmalı Edebiyat*, Gündoğan Yay., Ankara.
- Bayram Yavuz, “Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ve Bir Uygulama”, Selçuk Üniversitesi, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.:16 (Güz 2004), s.69-93.
- Cuma, Ahmet (2009), Karşılaştırmalı Edebiyat’ta Araştırmacının Sorunları: “İlkel Etki Avcılığı”ndan “Tuzaklarla Dolu Kaygan Bir Zemin”e, içinde: *Selçuk Kültür Sanat ve Spor Rehberi*, Konya, s. 20-21
- Çalışkan, Yrd. Doç. Dr. Adem, “Edebiyat Teorisi Üzerine-1 İlk Belirlemeler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, The Journal of International Social Research Volume: 3, Issue: 12, Summer 2010.
- Fazlıoğlu, Şükran (2006), *Arap Romanında Türkler*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Manguel, Alberto (2009), *Kelimeler Şehri*, Yapı Kredi Yay., İstanbul.